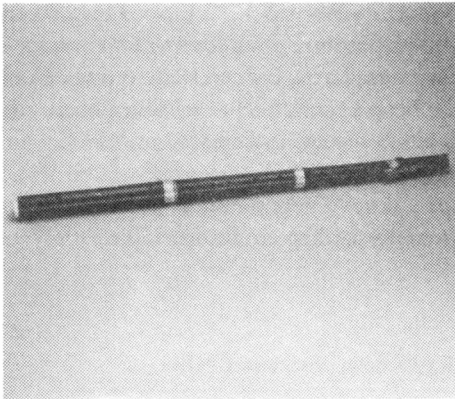

Rob van Acht

EEN NIEUWE AANWINST VAN HET HAAGS GEMEENTEMUSEUM: DE TRAVERSO VAN PHILIP BORKENS (AMSTERDAM 1E HELFT 18E EEUW)

Onlangs kon een traverso van Philip Borkens, een Amsterdamse muziekinstrumentenbouwer uit het begin van de 18e eeuw worden verworven door het Haags Gemeentemuseum van het veilinghuis Glerum in Den Haag. Voor de collectie blaasinstrumenten van Nederlandse oorsprong uit de 17e en 18e eeuw betekent dit een belangrijke aanwinst. Zij vormt als zodanig een belangrijke bron van het originele klankbeeld van de 18e eeuw (afb. 1).

Traverso van Philip Borkens (Amsterdam 1693 - ca. 1765)

Een belangrijk verschil in de klankvorming op de traverso in vergelijking met de moderne dwarsfluit is de kleur en de intensiteit van de klank. Het gebruik van buxhout en de toelopende vorm van de boring maken dat de dwarsfluit uit de tijd van de barok een zachte, maar toch grondtoonrijke en tegelijk expressieve toon produceert. Voor de uitvoeringspraktijk van de 'oude muziek' is dit een belangrijk gegeven. Een klein verschil in klank en kleur leidt soms tot aanmerkelijke verschillen bij het luisteren naar muziek. Samen met al die andere klanken die door de 'oude' of 'originele'

muziekinstrumenten worden geproduceerd ontstaat een geluidsbeeld dat aanmerkelijk verschilt van dat, wat wij tegenwoordig kennen.

Opvallend was, dat vaak niet werd aangeduid op welke instrumenten een muziekstuk kon worden uitgevoerd. Meestal was dat voor de solostem een blokfluit, traverso, hobo of viool en voor de begeleiding een orgel of klavecimbel. Belangrijke componisten waren in de 18e eeuw Carolus Hacquart, Quirinus van Blankenburg, Pieter Hellendaal en Pietro Antonio Locatelli. Voor de burgerij, die zich de luxe kon veroorloven zelf te musiceren en naar muziek te luisteren, was een muzikale opvoeding van belang.

Uiteraard hoorden daar muziekinstrumenten bij: strijkinstrumenten van Jacobs, Rombouts en Bouwmeester, blaasinstrumenten van Haka, Beukers, Boekhout, Borkens, van Heerde en Terton. Zo kan in een van de patriciershuizen aan de grachten van Amsterdam op een traverso van Philip Borkens bijvoorbeeld een sonate voor traverso en basso continuo van Willem de Fesch zijn uitgevoerd. De solostukken voor blokfluit van Quirinus van Blankenburg zijn ook zeker uitgevoerd op onder andere de blokfluiten uit de museumcollectie, gebouwd door Willem Beukers, Thomas Boekhout, Jan en Albertus van Heerde en Engelbert Terton.

Philip Borkens was een van de ca. twaalf belangrijke blaasinstrumentenbouwers, die in de tijd vlak vóór 1700 en daarna in Amsterdam een school vormden, die in korte tijd tot grote bloei kwam. Een drietal factoren bepaalt in belangrijke mate het beeld van de Nederlandse blaasinstrumentenbouw. Het niveau van de opleiding en de kwaliteit van de geproduceerde instrumenten hebben veel te danken aan stimulerende invloeden van buitenaf. Deze invloeden komen in eerste aanleg uit Londen en later voornamelijk uit het gebied

ten Oosten van de IJssel.

Daarnaast zijn hier in deze periode een aantal vernieuwingen aan de instrumenten doorgevoerd. Deze hebben voornamelijk betrekking op de klankkwaliteit. Het klankbeeld van de barok wijzigde zich rond 1680 en de muziekinstrumenten veranderden tegelijkertijd daarmee. Als voorbeeld kan gelden de 'Duytsche (=Dietse) Schalmey' (vertaald: Nederlandse hobo). Men zocht voor de dubbelrietinstrumenten in die tijd naar een meer intieme klank. Door de interne boring (de diameter) enigermate te veranderen kon de klankkwaliteit dienovereenkomstig worden gewijzigd.

Tenslotte is er de grote vraag naar blaasinstrumenten, die vanaf ongeveer 1680 de bouwers grote afzetmogelijkheden bood.

Instrumentenmakers uit verschillende windstreken komen op het eind van de 17e eeuw in grote getale naar Amsterdam. Het is economisch aantrekkelijk om zich daar te vestigen, omdat daar, juist ook op muziekgebied, zo'n duidelijke centrumfunctie ontstaat.

De geografische spreiding van de blaasinstrumentenbouwers en hun familie vóórdat ze zich in Amsterdam vestigden vormt een van de meer interessante aspecten in dit opzicht. Daarbij spelen velerlei motieven van godsdienstige, politieke en economische aard een rol. De immigratie in Amsterdam is aan het eind van de zeventiende eeuw en in het begin van de achttiende eeuw op zijn hoogtepunt. Deze grote toeloop zorgt ervoor dat het inwoneraantal van Amsterdam rond 1700 op het bijzonder hoge peil van circa 200.000 komt. Het aantal huwelijken van mannen en vrouwen afkomstig van buiten Amsterdam bereikt in de periode na 1700 een eenmalig hoogtepunt. Na de eerdere bloeiperiode rond 1650 neemt de economische activiteit rond de eeuwwisseling opvallend toe en de toestroom van bekwame ambachtslieden van buiten is in deze periode zeer intensief¹.

Men zou verwachten, dat specifieke beroepen van handwerkslieden als meubelmaker, wieldraaier of blaasinstrumentenmaker, die in een bepaalde streek vaker werden uitgeoefend, onder immigranten beter vertegenwoordigd zouden zijn. Dat is echter niet het geval.

Opvallend is ook dat de groep muziekinstrumentenmakers in Amsterdam, die voor Nederland een betrekkelijk onbekende beroepsgroep is, deel uitmaakt van die immigranten, of van de vorige generatie.

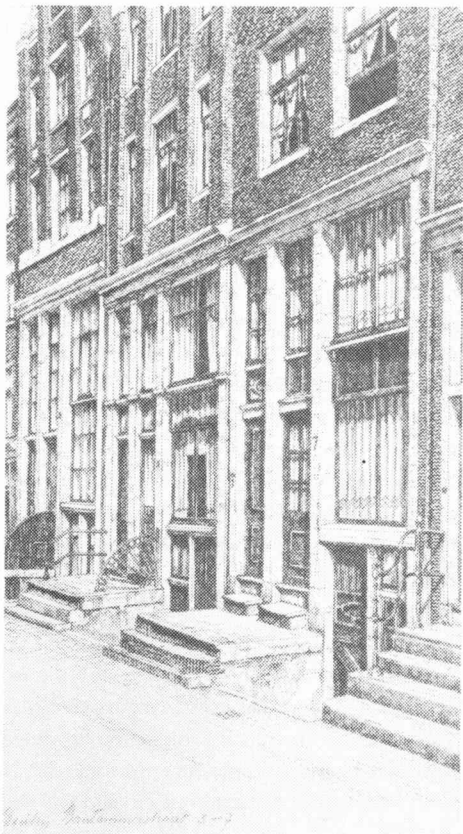
De aanwezigheid van bouwers van muziekinstrumenten in Amsterdam is pas werkelijk manifest in de periode, die duurt vanaf ongeveer 1680 tot 1750. Het voorkomen van instrumenten van eigen bodem op dat moment valt gedeeltelijk te verklaren uit een zekere omslag van de muziekcultuur in onze streken van vroeg- naar laat-barok. Anderszins moet men de verklaring van deze plotselinge bloei misschien ook zoeken in de omstandigheid dat het culturele klimaat en de maatschappelijke omstandigheden, vooral in Amsterdam, op een bepaald ogenblik open stonden voor een muzikale uiting van meer verfijnde aard. Feit is dat, waar er voorheen slechts weinig muziekinstrumenten werden gebouwd, rond 1680 plotselinge een grotere ontplooiing, ja zelfs een soort uitbarsting plaatsvond in de produktie van blaasinstrumenten.

Op het vlak van de bouw van zowel strikinstrumenten als blaasinstrumenten behoort Nederland, en Amsterdam in het bijzonder, gedurende een periode van meer dan zestig jaar tot het hoogste niveau in Europa².

Het gebied waar de blaasinstrumentenbouwers zich in Amsterdam vestigden ligt grotendeels binnen de grachtengordel, dat is de historische stadskern van de stad tot het einde van de zeventiende eeuw. Een belangrijke uitbreiding van de stad vond plaats tussen 1613 en 1630 toen onder

andere de buurt de 'Jordaan' ontstond. Een verlenging van de Keizersgracht en de Prinsengracht werd gerealiseerd in 1665, toen de grachtengordel in oostelijke richting werd doorgetrokken met de Nieuwe Heren-, Prinsen- en Keizersgracht. De uitbreiding van 1665 bepaalde voorlopig de omvang van de stad Amsterdam. Dit lokte ook enkele muziekinstrumentenbouwers naar het nieuwe gebied.

Een deel van de blaasinstrumentenbouwers woont in de buurt van het oude centrum op de Nieuwe Zijds Achterburgwal, de Kloveniersburgwal, de Warmoesstraat, de Korte Dijkstraat, de Buiten Bantammerstraat (afb. 2) en op het Spui en het Singel. Dat zijn Haka (vanaf ca. 1685), Terton, de van Heerde's, Borkens, Parent, Beukers Jr en Jan Barend Beuker (II).

2. De Buiten Bantammerstraat, onzeven zijde.
Philip Borkens woonde hier na 1725 in het tweede
huis (nr. 3 of 4) van de hoek

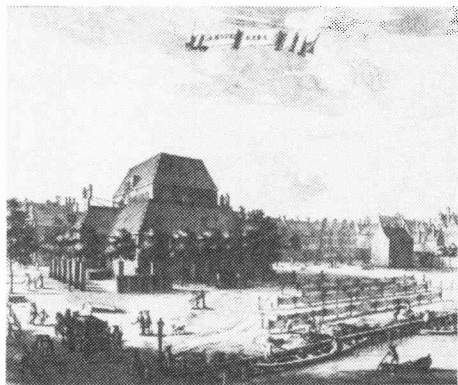
In het oude gedeelte op de Heren-, Prinsen- en Keizersgracht treffen wij Jan Barend Beuker (I), Jan de Jager en Haka (vóór 1685).

In de Jordaan wonen Borkens (na 1730), Beukers Sr., Jan Jurriansz van Heerde en de gebroeders Richters.

Aardenberg, Boekhout en Steenbergen wonen en werken in het nieuwe gebied, dat in 1665 als oostelijke uitbreiding aan het bestaande stadsplan werd toegevoegd, de laatste twee beiden in de Kerkstraat (afb. 3).

Het behoort niet tot het karakter van muziekinstrumentenmaker om opvallend in de openbaarheid te treden. Van een aantal van hen zijn alleen de instrumenten overgeleverd die ze hebben gemaakt. Van anderen is echter meer bekend. Bijvoorbeeld dat ze ook als muzikant actief waren. Zo is Coenraad Rijkel als fagottist verbonden aan het orkest van de Schouwburg aan de Keizersgracht. Parent is naast blokfluitenmaker ook muzikant. Samen met enige anderen vormt hij in 1697 een Collegium Musicum, dat 's-zomers in Amsterdam en 's-winters in Den Haag speelt.

De namen van de muziekinstrumentenmakers zien we echter mees-tal alleen vermeld in testamenten en in aktes betreffende bezit van huizen, koop van materialen en gereedschappen en soms bij de verkoop van hun instrumenten. Van hun feitelijke welstand, verkregen door de uitoefening van hun beroep, en van maatschappelijke waardering is zelden sprake. Als uitzondering kan gelden Hendrik en Frederik Richters. Ze bezoeken regelmatig de notaris om aldaar de welstand van de familie vast te leggen (aankoop van huizen, vaststelling van het testament etc.) en Terton vermeldt dat hij in 1742 stil is gaan leven omdat hij als rentenier een inkomen heeft van f. 1000,- per jaar. Parent, Steenbergen en van Heerde zijn trots op hun uitvindingen en laten deze vastleggen bij de notaris of vermelden ze in advertenties in de krant³.

3. Het Amstelveld met de Amstelkerk met het uitzicht op de Kerkstraat. Jan Steenbergen werkte in een huis gelegen ter hoogte van de ingang van de kerk.

1. Het verloop van de toestroom van immigranten naar Amsterdam varieert in de tijd. De Republiek was steeds gastvrij en stond open voor al degenen die hier toevlucht zochten om economische redenen, maar ook vanwege oorlogsgeweld of geloofsonderdrukking in eigen land. Afhankelijk van de historische, politieke, economische of religieuze omstandigheden betrof het bevolkingsgroepen uit het oosten, het zuiden of het westen. De immigratie naar Amsterdam is uitvoerig onderzocht door S. Hart in *Geschrift en Getal*, en J. Lucassen & R. Penninx in *Nieuwkomers, immigranten en hun nakomelingen in Nederland 1550-1985*.

2. Informatie over de bouw van klavierinstrumenten vindt men in A. Curtis, *Dutch Harpsichord Makers*. In: Tijdschrift van de Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis, XIX (1963), pp. 44-66. Over Nederlandse strijkinstrumenten zie M. Möller, *The violinmakers in the Low Countries*, Amsterdam 1955, en J. Giskes, *Tweehonderd jaar bouw van strijkinstrumenten in Amsterdam (1600-1800)*. In: Jaarboek van het Genootschap Amstelodanum, nr. 79 (1987), pp. 56-80.

3. Verdere gegevens over de verschillende blaasinstrumentenbouwers zijn te vinden in R. van Acht, *Dutch Wind Instrument Makers from 1670-1820*. In: *The Galpin Society Journal* XLI (1988), pp. 83-101; idem, *Niederländische Blasinstrumente, 1670-1820*. In: *Tibia* 15, nr. 3, (1990), S. 169-185; idem, *De bouw van houten blaasinstrumenten in Nederland in de periode 1670*

tot 1820. In: *Bouwbrief van de Vereniging voor Huismuziek*, nr. 49, pp. 3-13, en nr. 50, pp. 3-10 (1988).

Vanaf 1991 worden in een oeuvre-catalogus de Nederlandse blaasinstrumenten van de collectie van het Haags Gemeentemuseum ontsloten en verder toegelicht. Deze catalogus bestaat uit meerdere delen, waarin achtereenvolgens de collectie blokfluiten, dubbelrietinstrumenten, traverso's en klarinetten wordt toegelicht. Het betreft achtergrondinformatie, technische beschrijvingen en tekeningen van de instrumenten tot in detail en tabellen met maten en toonhoogtes. Deze uitgaven worden geproduceerd in samenwerking met de Duitse muziekuitgever Moeck in Celle en zijn tweetalig (duits en engels). Het eerste deel over de blokfluiten verscheen in 1991. Het deel over de dubbelrietinstrumenten hobo en fagot is in voorbereiding en heeft als verschijningsdatum oktober 1993. Het ligt tenslotte in de bedoeling om het afsluitende deel over de traverso's en klarinetten uit te brengen in het najaar van 1995.

